

Fecr Yayınları: 782

KLASİK ARAP EDEBİYATINDA İKTİBÂS SANATI

Mehmet Şirin ALADAĞ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Doç. Dr. Rıfat AKBAŞ

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Aralık 2023

ISBN: 978-625-6602-36-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

KLASİK ARAP EDEBİYATINDA
İKTİBÂS SANATI

Mehmet Şirin ALADAĞ

Ankara 2023

Mehmet Şirin ALADAĞ

1986 yılında Van'ın Çaldıran ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Van'da tamamladı. Bu zaman diliminde başta Van olmak üzere bölgenin çeşitli ilerinde klasik medrese eğitimini aldı ve bu eğitimini tamamladıktan sonra uzun bir süre medrese müfredat sisteminde Arapça ve Farsça dersler okuttu. 2010 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2010-2013 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam Hatip olarak görev yaptı. 2013 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2014 yılında aynı üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Cahiliye ve İslam Dönemi Şiirinde İçerik-Dini ve Toplumsal Hayat-" adlı teziyle yüksek lisans, 2021 yılında "Arap Edebiyatında İktibâs Sanatı" başlıklı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2021 yılında aynı fakültenin aynı bilim dalına Dr. Öğretim Üyesi olarak atandı. Halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın Arap Dili ve Belagatı alanında çeşitli kitap bölümleri, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	15
a) Kaynak Değerlendirmesi	19
aa) İktibâs Konusunu İşleyen Müstakil Eserler	19
ab) Belâgat ve Edebî Eleştiri Kaynakları	25
ac) ‘Ulûmu’l-Çur’ân Kaynakları	33
ad) Fıkıh Kaynakları	34
1. İKTİBÂS VE İLGİLİ KAVRAMLAR	37
1.1. İktibâsın Tanımı	37
1.1.1. Sözlükte İktibâs	37
1.1.2. Terim Anlamıyla İktibâs	40
1.2. İktibâsla İlgili Kavramlar	50
1.2.1. Tazmîn	51
1.2.1.1. İktibâs ve Tazmîn İlişkisi	57
1.2.2. Telmîh	59
1.2.3. Hâll ve ‘Akd	66
1.2.4. Aḥz ve Serika	74
1.2.5. İstishâd	89
1.2.6. Taklîd	93
1.2.7. İrsâlu’l-Meşel	95
1.2.8. Tenâş	101
1.3. İktibâsın Yerine Geçen Kullanımlar	106
1.4. İktibâsın Kriterleri	115
1.5. İktibâs Edilen Âyetlerde Tasarruf	118
1.6. Yapılabilecek Tasarruflar	124
1.7. Âyetlerin İktibâs Edildikten Sonra Kur’ân’dan Sayılıp Sayılmadığı Hususu	129
1.8. İktibâsı Yapılan Âyet ile Metin Münasebeti	133
1.9. İktibâs ve Üslûp İlişkisi	137
1.10. İktibâs Olgusunun Sanat Değeri	140

2. İKTİBÂSIN TARİHSEL GELİŞİMİ, DİNİ HÜKMÜ VE AMACI ----	145
2.1. Tarihsel Gelişimi -----	145
2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Semâvî Kitaplardan Yaptığı Alıntulamalar -----	148
2.2. Dinî Hükümü-----	151
2.2.1. Caiz Görenler -----	152
2.2.2. Reddedenler-----	152
2.2.3. Uzlaşmacı Bir Yol Tutanlar-----	153
2.3. Amacı -----	155
2.3.1. Edebî Amaçlar -----	156
2.3.1.1. Sanatsal Maharetin Ortaya Konulması -----	157
2.3.1.2. Tasvîrden Yararlanılması -----	162
2.3.1.3. Kur'ân ve Hadislerin Fesahat ve Belâgatından Yararlanılması -----	164
2.3.1.4. Söylenen Söze Seci'li Bir Şekilde Karşılık Verilmesi	167
2.3.1.5. Konuya Âyet veya Hadisle Başlanılması -----	169
2.3.1.6. Konunun Âyet veya Hadisle Bitirilmesi -----	170
2.3.1.7. Söze Zerâfet ve Tatlılık Kazandırılması -----	173
2.3.2. Dinî Amaçlar -----	174
2.3.2.1. Vaaz ve Nasihat-----	175
2.3.2.2. Dua -----	176
2.3.2.3. Terhîb Etmek -----	177
2.3.2.4. Tergîb Etmek -----	179
2.3.3. Siyasî ve Sosyal Amaçlar -----	180
2.3.3.1. Muhatabı Etkileyip Kararından Vazgeçirmesi-----	181
2.3.3.2. Meşruiyet Kazandırma-----	183
2.3.3.3. Muhalifin Hicvedilmesi -----	186
2.3.3.4. Muhatabın Tehdit Edilmesi -----	190
2.3.3.5. Âyet ve Hadislerin Çarpıtılarak Kötü Davranışların Meşrulaştırılması -----	191
2.3.3.6. Gelebilecek Eleştiri ve İtirazlara Karşı Kendini Savunma-----	193
2.3.3.7. Bir Görüşün Açıklanması veya Desteklenmesi -----	196
2.3.3.8. Adalet-----	197

3. İKTİBÂSIN TÜRLERİ, KAYNAKLARI VE KULLANIMI -----	199
3.1. İktibâsın Türleri -----	199
3.1.1. Makbul İktibâs-----	199
3.1.2. Mubah İktibâs-----	200
3.1.3. Merdûd İktibâs -----	201
3.2. İktibâsın Kullanım Biçimleri-----	209
3.2.1. İktibâs Yöntemiyle Âyetleri Farklı Bir Formata Sokmak	213
3.2.2. Kapalı İktibâslar-----	214
3.3. İktibâsın Kaynakları -----	217
3.3.1. Kur'ân-ı Kerîm -----	218
3.3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'den Yapılan İktibâs Çeşitleri-----	225
3.3.1.1.1. Lafzen İktibâs -----	227
3.3.1.1.2. Mânen İktibâs-----	230
3.3.2. Hadis -----	234
3.3.2.1. Hadisten Yapılan İktibâs Türleri-----	237
3.4. İktibâsın Kullanım Alanları -----	243
3.4.1. Şiirde Kullanımı -----	245
3.4.2. Nesirde Kullanımı -----	255
3.4.2.1. Hitâbette Kullanımı-----	256
3.4.2.2. Kitâbette Kullanımı -----	267
3.4.2.2.1. Sadru'l-İslâm Dönemi-----	269
3.4.2.2.2. Emeviler Dönemi -----	272
3.4.2.2.3. Abbasî Dönemi ve Sonrası -----	274
3.4.2.3. Vasiyetnamelerde Kullanımı -----	287
3.4.2.4. Tevkiâtta Kullanımı -----	289
3.4.2.5. Maâmâtta Kullanımı-----	291
3.4.2.5.1. Harîrî Örneği-----	293
3.4.2.5.2. Zemahşerî Örneği-----	303
SONUÇ -----	307
KAYNAKÇA -----	311

KISALTMALAR

a.mlf.	: aynı müellif
b.	: bin, ibn
Bk.	: bakınız
b.y.:	: Basım Yeri Yok
Çev.	: çeviren
d.n.	: dipnot numarası
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
öl.	: ölüm tarihi
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
şerh.	: şerheden
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
tsh.	: tashih eden
ts.	: tarihsiz
vd.	: ve devamı
vd.	: ve diğerleri
vrk.	: varak
y.y.	: Yayıncı Yok

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerîm; kendine has edebî üslûbu olan, belâgat ve fesahatın tüm inceliklerini ihtiva eden bir kitaptır. Nitekim Arap edip ve şâirlerinin, Kur'ân'ın meydan okumalarına rağmen benzerini getirmekten âciz kalmaları onun bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Kur'ân'ın bu özelliğinden dolayı şâir ve nesir yazarları metinlerine edebî estetik katmak amacıyla ondan istifade etmişlerdir. Bu durum bazen metnini olduğu gibi almak suretiyle açık, bazen de fark edilmeyecek derecede gizli alıntı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'dan doğrudan etkilenmeyi ve yararlanmayı gösteren açık alıntı daha çok istişhâd, iktibâs ve benzeri yöntemlerle edebî ürünlere yansımıştır.

Herhangi bir söz veya metnin güç ve kalitesinin ölçüsü, ilgili sözün veya metnin okuyucularda bıraktığı etkiyle orantılıdır. Bu etki daha çok söz konusu metnin, okuyucuların psikolojik durum, kültürel, edebî birikim ve miraslarıyla irtibat ve etkileşimi yoluyla gerçekleşmektedir. Önceki ve sonraki metinler arasındaki tedâhül, irtibat ve etkileşim başta iktibâs olmak üzere tazmîn, telmîh ve istişhâd gibi önceki metinlerin sonraki metinlerin bünyesinde yer almasını sağlayan edebî yöntemlerle olabilmektedir. Ancak bunlar arasında iktibâs yöntemi kaynak malzemenin dini metinler olması hasebiyle ayrı bir önem arz etmektedir.

Hiçbir edebî eser, sanatsal yaratıcılık ve üretkenlikte önceki metinlerden bağımsız kendiliğinden oluşmuş değildir. Bilakis bu yaratıcılık ve üretkenlik, sayısız metinlerin etkileşimi sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Şiir olsun nesir olsun Arap edebiyatını inceleyen her mütehasşıs okuyucu, bu edebiyatın bütün türlerinde âyet ve hadis metinlerine ait ifadelerin yoğun biçimde bulunduğunu görecektir. Bu kapsamda iktibâs ve diğer alıntılama yöntemleriyle farklı yapılarından oluşturulan yeni metinlerin, alıntılar mozaîği olarak nitelendirilmesi kaçınılmazdır.

İktibâs sanatı, şâir ve ediplerin taklitten kurtulmak suretiyle alıntıladıkları sözü, oluşturdukları yeni bağlamda kullanıp o söz ile kendi sözleri arasında irtibat kurma kabiliyetlerini göstermektedir. Çünkü onlar alıntılama konusunu metni, kendilerine özgü üslûplarıyla yoğurarak farklı bir biçimde yeniden kurmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede iktibâs sanatı şâir ve ediplerin vazgeçemediği, maharetlerini kanıtlamak için sık sık başvurdukları edebî bir olgu ve besleyici bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Bu bakımdan iktibâs sanatının taşınması gereken kriterlerin saptanmasının yanı sıra âyet ve hadisler yapılacak müdahalenin ölçüsünün ne olacağı, iktibâs yoluyla metne yerleştirilen âyet ve hadislerin bu metindeki yeni bağlamla ilişkisi ve iktibâsın sanat değeri gibi konuların klasik ve modern kaynaklar bağlamında incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmamızın konusu olan iktibâs, Kur'ân ve hadis eksenli bir sanat olması bakımından Cahiliye döneminde görülen bir tür değildir. Dolayısıyla İslâm öncesi Arap edebiyatına ait şiir ve nesir örnekleri çalışmamızın kapsamı dışındadır. Ayrıca putperestlik kültürünün hâkim olduğu bu ortamda dini metinlere dayalı edebî bir tür olarak iktibâsın bulunmaması gayet tabiidir. Modern dönem Arap edebiyatı da çalışmamızın kapsamına dâhil değildir. Çünkü bu dönemde roman ve tiyatro gibi önceki dönemlerde bulunmayan birçok yeni edebî tür doğmuştur. Daha önce var olan kitâbet, makâmât, tevkîât ve benzeri edebî türler de yerini yeni türlere bırakmıştır. Dolayısıyla bu dönem edebiyatında iktibâs sanatı, müstakil bir çalışmayla ele alınmalıdır. İktibâs sanatını ana hatlarıyla sunmayı hedefleyen çalışmamızda söz konusu sanatın etrafıca ortaya konulabilmesi için başta müstakil eserler olmak üzere önceden konu hakkında yapılan çalışmalardan bahsedilecektir. Ardından iktibâsın tanımını, ilgili kavramlar ve kriterleri ele alınacaktır. Daha sonra gelişimi, türleri, amaçları ve kullanım alanları gibi değişik açılardan konunun üzerinde durulacaktır.

Elinizdeki bu eser, doktora tezi olarak ele aldığımız çalışmanın gözden geçirilmiş halidir. Çalışmam boyunca fikirlerine baş-

vurduğum Prof. Dr. Abdulhadi Timurtaş ve Prof. Dr. Mehmet Şirin Çınar hocalarıma, çalışmayı okuyup katkıda bulunan Doç. Dr. Davut Eşit, Doç Dr. Mustafa Öksöz, Doç. Dr. Mehmet Emin Sular ve Dr. Muhammed Meşhud Hakçıoğlu'na teşekkür ederim. Editörlük görevini üstlenen Doç. Dr. Rıfat Akbaş'a ve manevi destekleriyle beni yalnız bırakmayan eşim ve aileme teşekkürü borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır...

Mehmet Şirin ALADAĞ
Van 2023